

Рецензия

на дисертацията на Десислава Димитрова Узунова на тема:

„Цикълът на Агапий Ландос „Чудеса Богородични” в южнославянската ръкописна традиция. Мотивът за договора с дявола”

Сборниците с нравоучителни четива за истории с чудесни избавления и причудливи обрати в съдбата на хората винаги са пораждали особен читателски интерес. Това литературно явление няма давност – със своята специфика разказите за чудесни житейски развръзки вълнуват хората от древността до днес. С предизвикателството да очертае текстовата история и преводната традиция сред южните славяни на най-популярния на Балканите сборник с чудеса, а именно цикъла „Чудеса Богородични” от сборника „Спасение на грешните” на светогорския монах Агапий Критски (Ландос), се е заела докторантката от Катедрата по кирилометодиевистика Десислава Узунова. Задача твърде сложна, чието разрешаване е породило като резултат интересно и приносно проучване.

Дисертацията е съставена от: **Увод** (с. 4–9); **четири глави** (I–IV, с. 10–179), подчинени на основните проблеми в проучването; **Изводи**, с функция на заключение (с. 18–185); четири приложения (1–4 с. 186–221), **Списък на съкращенията** (с. 222–223) и **Използвана литература** (с. 224–231) в рамките на общо 231 страници. В структурно отношение композирането на изследването е подчинено на заявената тема, като прави впечатление, че първите три глави отразяват първата част на темата, а последната IV глава е фокусирана върху втория формулиран проблем в заглавието. Въпреки това ясно детерминиране на тематиката в изследването, категорично може да се каже, че в хода на изложението се наблюдава интегрираност на очертаните два акцента в заглавието.

Уводът играе роля на въвеждане в проблематиката изложение, в което докторантката представя обекта, целите, задачите и методите на своето изследване. В началото проблематиката на трилогията на Ландос и в частност третата ѝ част е поставена в контекста на големия изследователски интерес към сборника „Съкровище” на Дамаскин Студит и породената от него по-късно преводна славянска традиция. След това много синтезирано са представени в хронологически ред изследванията върху сборника на Ландос в южнославянски и балкански контекст, чрез което се стига до

формулиране на предмета на изследването (по-скоро кръг от въпроси, съставляващи предмета), а именно: проучване на останалите неизяснени въпроси, свързани с ръкописното разпространение на цикъла „Чудеса Богородични” в южнославянска среда (като самостоятелни преписи или в рамките на сборника „Спасение на грешните”). Сред тях са открити следните: въпросът за наличието на втори превод от XVIII в.; по-детайлно и цялостно проучване на текстологическите особености на цикъла „Чудеса Богородични” в превода на Бакачич по максимално голям привлечени преписи, които осигуряват представителност на наблюденията; на следващо място – въпросът за прородата на българския превод в изданието от Йоаким Кърчовски и възможността той да е направен не наново от гръцки, а по изданието на Викентий Ракич от 1808 г. И, разбира се, важен тематичен елемент на работата е анализът на две от словата в цикъла в контекста на по-широкото изследване на мотива за договора с дявола. В допълнение към тези въпроси е добавен един много важен аспект, последователно проведен в цялата работа, а именно социалният контекст в рецепцията на цикъла, в помощ на който се правят наблюдения върху конвоирането на разказите от цикъла, бележките на преписвачите и читателите, както и на техния социалния статус. Като част от предмета на изследване е определено и оглеждането на мястото на разказите от цикъла в цялостната литературна (книжовна) система на южните славяни през късното Средновековие. За цел на изследването е поставено изясняването на набелязаните въпроси (от предмета на изследване), като същевременно са направени и неизбежните ограничения и уговорки, породени от широкото разпространение на трилогията (и отделно на цикъла) и на многообразието от теми, идеи и мотиви в самия сборник. Най-важните ограничения на изследването са обвързани с фокусирането върху третата част от трилогията на Ландос и в частност две от словата в цикъла, посветени на мотива за договора с дявола. С оглед на постигането на тази цел, докторантката формулира и своите задачи. Те всъщност не са никак малко и ясно показват изследователския път във времето на докторантурата. При описването на задачите още тук може да се открие една специфика на работата на Десислава Узунова – тя винаги дава на читателите си примери, свързани със самия проучвателен процес, показващи задълбочената работа с първичните източници, която не рядко води до корекция на известните в литературата сведения за тях. Добросъвестното проучване на преписи, издания и научни публикации (съществена част от задачите в дисертацията) впрочем си личи във всички същински глави на изследването, което изобилства от конкретни данни, проверени и преосмислени в максимално широк контекст. Тук е мястото да се спомене, че

известната непоследователност, отбелязана при първото обсъждане на труда (на заседание на Катедрата по кирилometодиевистика от 24.01.2019 г.), особено при формулирането на задачите и целите, е изчистена, като същевременно пререструктурирането на Увода с добавеното тезисно представяне на целите на всяка от главите в работата, са направили въвеждането в проблематиката на дисертацията оптимално и много полезно за читателя.

Първата глава е посветена на големия гръцки писател и съставител Агапий Критски (Ландос) и на неговата трилогия „Спасение на грешниците” (1641 г.) и по-конкретно на третия ѝ дял „Чудеса Богородични”. Самото изложение в главата е разделено на четири части, първата (I. 1.) от която съвсем закономерно представя познатото за живота и дейността на Агапий Ландос. Прави впечатление, че и тук Десислава Узунова остава вярна на идеята си да задава исторически и социокултурен контекст, който, както ще стане ясно по-нататък в текста, ще е важен за осмислянето на рецепцията и на самото издание на сборника на Ландос, и на славянските му преводи през XVII, XVIII и XIX в. Втората част на **главата (I. 2.)** е посветена на почитта към Божията майка в исторически план – тема, която обхваща съдържателно целия цикъл „Чудеса Богородични”. В третата част на първата глава (**I. 3.**) детайлно са представени структурата (увод, 69 слова и правилото от VII вселенски събор), замисълът, източниците и спецификата на съставителство на цикъла „Чудеса Богородични”. Докторантката много добре артикулира мястото на цикъла в трилогията, като изтъква привидната му самостоятелност (която позволява и автономно разпространение), но и интегрираност в концепцията на сборника, свързана с идеята за душеспасението. Особено внимание е посветено на предназначението на книгата (а именно за монашеска среда) и на темите в двете встъпления на сборника, които неведнъж ще се припомнят и нататък, тъй като са важни за рецепцията на книгата и в гръцка, и в славяноезична среда. Още тук прави впечатление теоретичната подготовка на докторантката – тя винаги се стреми да обоснове аналитичните си наблюдения с утвърдени в авторитетни публикации закономерности и постановки за книжовната традиция в Slavia Orthodoxa. Важен акцент в тази част е класификацията на евангелските чудеса (като текстови образец за християнската книжнина по-късно) и съответно типология на чудесата в цикъла на Ландос, което е ценен и интересен подход, както ще си проличи, и съвсем нужен с оглед на анализа на двете слова в IV глава. Четвъртата част на главата (**I. 4.**) представя проникването на сборника на Ландос сред южните славяни и спецификата на

ранната история и разпространение, както и на характера на читателската му среда. Тук докторантката припомня наличната литература по въпроса и очертава социалния и историческия контекст на ранното разпространение на първото гръцко издание и на сравнително скоро появилия се първия славянски превод (образована монашеска среда на Света Гора и свързаните с нея манастири на Балканите). Интересен пример в това отношение е добавената в окончателния вариант на дисертацията информация от приписката в екземпляр от първото печатно издание на цикъла от 1641 г. от НБКМ (R гр. 642.2), от която се научава, че гръцкото издание е било предавано като семейна ценност и е било използвано не само като четиво от духовници, владеещи гръцки, но и като източник за устна проповед на български език от местния свещеник (с. 47).

Най-сложна и същевременно много приносна е **втората глава** (с. 49–116) на дисертацията. Тя се състои от пет части и е посветена на първия славянски превод на цикъла и на трилогията на Ландос, осъщесвен през 1684 г. в скита „Св. Анна” на Света Гора от Самуил Бакачич. Сложността и многоаспектността на проблематиката в тази глава е породена от редица обстоятелства, с които докторантката, струва ми се, е успяла да се справи. Сред тях, разбира се, трябва да се открият многото преписи на сборника и отделно на цикъла „Чудеса Богородични” (или части от него), от които три съхранени автографа на самия преводач Самиул Бакачич и свидетелство за още един, за който се знае по единствен лист (вече унищожен) от негов препис с приписка на монаха Мисаил. Друг важен аспект, който е определил и усложнил работата на докторантката, е очевидната отворена традиция на превода на Бакачич, който залага проблеми при съпоставката дори само на автографите, а сложността, както е видно, се мултиплицира при по-късните преписи, от които тя е систематизирала и представила 57 (с. 50–62) и още три в сборници със смесено съдържание, където са включени разкази от цикъла (с. 62–63), като с повечето от тях е работила под някаква форма. Списъкът е изцяло редактиран в духа на препоръките, дадени на вътрешното обсъждане на дисертацията. Би могло единствено да се добави, че в информацията за всеки препис към въведената сигла е добре да се впише и самото книгохранилище, където се пази ръкописа. В допълнение докторантката е обобщила информацията за наличните преписи в две таблици. Не трябва да се пропуска това, че в хода на изследването си на Бакачичевия превод Десислава Узунова се сблъскала и с натрупани и дори установени в науката мнения, всички от които тя коректно отбелязва, проверява и не рядко напълно преосмисля.

Тази глава е организирана в пет части. Така последователно читателят на изследването е преведен по сложния и несигурен път на възстановяването на вероятните етапи в процеса на появата и разпространението на Бакачиевия превод въз основа на отчетените взаимовръзки на макро- и микроструктурно ниво на запазените три автографа (РНБ 1105, СНБ 57 и АНБ 114) на преводача с хипотези за потенциални взаимоотношения с неоцелелия препис на Мисаил. В синтезиран вид хронологията на създаването на превода от Бакачич (II. 2.) накратко може да се представи така: първоначално е направен преводът само на цикъла „Чудеса Богородични“ през 1684 г. (свидетелство е информацията от унищожения вече лист с приписката от Мисаил); през 1685/86 г. е направен превод от Бакачич на другите две части от трилогията, които са обединени с третата (свидетелство за което е приписката в РНБ 1105). След около две години Бакачич през 1687 г. прави извлечение от първите две части, което е названо „Парадигми и преклади“, което окомплектова отново с „Чудеса Богородични“ (за което свидетелства виенският препис АНБ 114 от 1697 г.). И между двата споменати автографа е направен и третият автограф на Бакачич – белградският препис СНБ 57. Той е създаден през 1687/8 г. и също съдържа целия текст на трилогията. Паралелно с възстановяването на хронологията на появата на превода на Бакачич чрез съпоставка на оцелелите автографи (и сведения за неоцелелия) докторантката изяснява (струва ми се успешно) сложния проблем с броя на чудесата и оформянето на двете групи от преписи с по 76 и 70 чудеса. Тук би било добре да се коригира вероятно останалия нередактиран пасаж, в който се говори за група от 77 чудеса и добавени 8 от преводача Бакачич на с. 77. Следващият сегмент от главата (II. 3.) е посветен на рецептивното пространство на първия превод на цикъла, която според детайлното обследване на Десислава Узунова е монашеската среда.

Особено внимание в тази глава (II. 4.) е обърнато на текстологическите особености на цикъла, като те са представени на първо място чрез съпоставка на трите автографа и обособяване на останалите преписи в групи. Всички наблюдения са подчинени на изразената теза, че Бакачиевият превод има отворена традиция, което на практика не позволява систематично представяне на текстовата история. И в тази четвърта част на глава II изобилстват примери от многото преписи, с които докторантката е работила, като сред тях един прави особено впечатление – това е ръкопис НБКМ 740, чийто преписвач и илюстратор е Патермутий Мушински. Последната пета част (II. 5.) от тази обемна глава е посветена на въпроса дали е

направен втори превод на цикъла „Чудеса Богородични“ през XVIII в. Заключение на докторантката след съпоставка на трите автографа и двата преписа, станали повод Беню Цонев да пише за „превод други“ – НБКМ 738 и НБКМ 740 – е, че такъв превод не е направен (с. 113–115).

Третата глава на изследването е посветена на двата превода от началото на XIX в. (близо 130 г. след Бакачич) – на известния и много популярен за времето си сръбски книжовник Викентий Ракич от 1808 г. и на българския книжовник Йоаким Кърчовски от 1817 г. В тази глава, отново изобилстваща с информация и примери, е разрешен, смятам окончателно, въпросът дали Кърчовски е превеждал от гръцкото издание на Ландос, с което със сигурност е разполагал. След внимателно изчитане на научната литература по въпроса и детайлни сравнения, Десилага Узунова показва, че Кърчовски е ползвал не гръцкия текст, а сръбския превод на Ракич. И в тази глава, подобно на предходната, е коментиран въпросът за рецептивната среда на цикъла, като ясно е очертан промененият профил на читателите и преписвачите на изданието на Кърчовски, и специфичното редакторско отношение и на Ракич, и на Кърчовски, което свидетелства за различен подход от този на първия преводач Бакачич. В главата е поместен списък, който включва информация за седем преписа от изданието на Кърчовски (с. 136–137), в който подобно на първия от глава II, са отразени препоръките за редакция от вътрешното обсъждане. Единствената малка корекция, която препоръчвам да бъде направена, е да се прецизира твърдението, че Викентий Ракич е оставил именен акростих в *Службата за св. Йоан Владимир* (с. 117), тъй като акростихът е вплетен в проложните стихове преди пространното житие за светеца, добавено към самата служба във венецианското издание от 1802 г.

Четвъртата глава на дисертацията е с по-отчетлив културологичен и литературоведски характер. Тя е посветена на мотива за договора с дявола и включва пет части, в които последователно е представена в хронология картината на оформянето на този мотив, след което е изяснена спецификата на мотива във византийска и в славянска среда. Последните две части включват много интересен литературен анализ на двете слова, които са фокус на цялото изследване.

Същинската изследователска част завършва с **Изводи**, които имат ролята на заключение. Обобщена е свършената работа, като отново е проследен пътят, който е изминат в хода на проучване, и са описани постигнатите резултати.

Дисертационното изследване съдържа и четири ценни приложения. Първото от тях включва издание на *Чудото с отреклия се от християнската вяра крал Карул* по трите автографа на Бакачич, като текстът е разделен на 55 фрагмента, което позволява лесно наблюдение и съпоставка. В приложението са изведени примери за различия (съответно лексикални, словоредни, синтактични, съкращения и добавки), а общите места между трите преписа (във всички възможни комбинации на съпоставка) са представени в обобщена таблица. Този принцип на експониране на материала е спазен и в Приложение 2, което е посветено на второто чудо – *За отреклия се от Христа иконом Теофил*. Приложение 3 и Приложение 4 представят превод на съвременен български на изследваните две слова от цикъла.

В самия край на изследването са включени списъци със съкращенията и използваната литература.

Авторефератът описва много добре съдържанието на дисертацията, като предава най-важните моменти в нея.

От направения преглед и дисертационното изследване, както и от приложената автобиография на докторантката може с убеденост да се каже, че тя е отлично подготвен учен, от чиято продукция личи задълбочен интерес, уважение към изследваните явления и процеси, но най-вече – всеотдайност в научното дирене.

Въз основа на качествата на дисертационното изследване с пълна убеденост препоръчвам на Десислава Узунова да бъде присъдена научната и образователна степен доктор, а дисертацията ѝ да бъде публикувана.

20. април 2019 г.

Лазаровден, гр. София

доц. д-р Венета Величкова Савова